

ПОТЕРПІЛИЙ ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено дослідженню потерпілого від злочинів проти громадської безпеки та його місця в системі складу злочинів. Проаналізовано основні наукові погляди щодо потерпілого в кримінальному праві та окремо щодо злочинів проти громадської безпеки. Надано авторську дефініцію поняття «потерпілий у злочинах проти громадської безпеки».

Ключові слова: громадська безпека, об'єкт злочину, потерпілий, фізична особа, юридична особа, соціальне утворення, суспільство.

Статья посвящена исследованию потерпевшего от преступлений против общественной безопасности и его места в системе состава преступлений. Проанализированы основные научные взгляды в отношении потерпевшего в уголовном праве и отдельно в преступлениях против общественной безопасности. Предоставлено авторскую дефиницию понятия «потерпевший в преступлениях против общественной безопасности».

Ключевые слова: общественная безопасность, объект преступления, потерпевший, физическое лицо, юридическое лицо, социальное образование, общество.

The article investigates the victim of crimes against public security and its place in the system of crime. The basic scientific views on the victim in criminal law and separately for crimes against public safety. Courtesy of the author's definition of the concept of victim in crimes against public safety.

Key words: public safety, object of the crime, the victim, a person, entity social education, society.

Вступ. Проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві має глибокі історичні корені, які йдуть у часи становлення цієї галузі знання. На деякі аспекти проблеми звертав увагу ще Ч. Бекарія у праці «Про злочини та покарання». Однак, незважаючи на довготривалий процес становлення та дослідження інституту потерпілого в кримінальному праві, окремі його аспекти залишаються дискусійними та потребують додаткового дослідження. Натепер відсутній комплексний аналіз потерпілого в системі складу злочинів проти громадської безпеки, тому продовжують тривати дискусії із вказаного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з особою потерпілого, досліджуються кількома науками: наукою кримінального процесуального права, криміналістикою, криминологією. Ці науки створили у своїх системах розділи, які мають назву «віктимологія», тобто вчення про жертву (від лат. *victima* – жертва + *logos* – вчення).

Дослідження окремих аспектів місця і ролі потерпілого в кримінальному праві неодноразово знаходили своє місце в наукових працях

Л.В. Багрій-Шахматова, Ю.В. Бауліна, Я.М. Брайніна, С.Б. Гавриша, І.М. Гальперіна, В.К. Глістіна, Л.В. Головка, П.С. Дагеля, І.М. Даньшина, О.Н. Ігнатова, І.І. Карпеця, М.П. Клейменова, П.О. Кондратова, М.І. Коржанського, О.М. Костенка, Н.Ф. Кузнецової, Є.В. Лашука, В.Т. Маляренка, А.І. Марцева, П.С. Матишевського, А.А. Музики, В.О. Навроцького, Б.С. Нікіфорова, Г.П. Новосьолова, О.В. Пашковської, Т.І. Присяжнюк, І.М. Резніченка, В.М. Савицького, А.В. Савченка, О.І. Санталова, Н.О. Сербіна, М.В. Сенаторова, Е.Л. Сидоренко, М.С. Таганцева, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, Є.В. Фесенка, Є.О. Фролова, Г.І. Чечеля, Л. Шаповалової, Г.Й. Шнайдера, Т. Шрьотер та інших.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження місця потерпілого в системі складу злочинів та його характеристика в злочинах проти громадської безпеки.

Результати дослідження. Сьогодні проблемні питання потерпілого від злочину є недостатньо розробленими, незважаючи на численні дослідження в різноманітних формах, що насамперед полягає у відсутності поняття потерпілого від злочину у КК, хоча в КК вказане поняття використовується в багатьох нормах.

У кримінально-правовій науці не існує єдиного загально визнаного поняття потерпілого, хоча більшість вчених сприймає позицію, згідно з якою визнається предмет злочину як речі матеріального світу, а потерпілий – це конкретна особа, якій спричинена шкода в результаті вчинення злочину.

Велика кількість прикладних проблем не може бути вирішена без визначення кримінально-правової природи потерпілого. Так, з'ясування характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, вирішення питання криміналізації та декриміналізації діяння, диференціація кримінальної відповідальності, розмежування злочинів, їх кваліфікація, призначення покарання – всі вказані питання неможливо з'ясувати без потерпілого [1, с. 35].

У теорії кримінального права існує кілька діаметрально протилежних позицій щодо визначення поняття потерпілого: 1) одна група вчених вважає, що потерпілим може бути лише фізична особа, яка є безпосередньою жертвою злочину, чії права і охоронювані законом інтереси було порушено або поставлено під загрозу вчинюваним щодо неї злочинним посяганням [2, с. 51; 3, с. 41–42]; 2) друга група науковців допускає можливість розгляду юридичної особи як потерпілого [4, с. 106]; 3) третя група визначила потерпілого як будь-який вид соціального суб'єкта (об'єднання людей, держава) [5, с. 74–76; 6, с. 49].

М.В. Сенаторов, один з перших дослідників поняття потерпілого в незалежній Україні в новому КК, вказує, що потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що перебуває під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої [7, с. 183].

Т.І. Присяжнюк, авторка одного з концептуальних досліджень потерпілого в кримінальному праві України вважає, що потерпілим є фізична особа, яка як об'єкт загальнопревентивної дії кримінального закону відчуває захищеність останнім, яка втрачає внаслідок спричинення злочином безпосередньо їй шкоди (або у випадку загрози її заподіяння), в результаті чого особа свідомо чи ні сприймає органами чуття зменшення або втрату майнових чи немайнових благ, переживає з цього приводу і набуває право вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину [8, с. 79]. Для закріплення у КК релевантним, на її думку, є таке визначення: «Потерпілим визнається фізична особа, безпосередньо якій злочином заподіяно шкоду (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона набуває право вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину», вказуючи при цьому, що в межах дії КК такі ознаки, як спрямованість загальнопревентивної дії закону чи відчуття шкоди є само собою зрозумілі, зважаючи на контекст інших статей Загальної частини КК [8, с. 183]. В той час А.А. Музика та Є.В. Лашук вважають, що потерпілий від злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та (або) якій відповідно до кримінально-правової норми злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) [9, с. 82–83]. Згідно з положеннями ст. 55 КПК, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [10].

Потерпілий (фізична особа) присутній далеко не у всіх злочинах, але у тих злочинах, де він передбачається нормами КК, можна вести мову про потерпілого як обов'язкову ознаку злочину. Тобто у тих випадках, коли потерпілий прямо названий у тексті статті КК, він відіграє роль обов'язкової ознаки складу злочину. Встановлення загального потерпілого дає змогу чітко визначати родовий об'єкт злочинів, що містяться у розділі IX Особливої частини КК, відмежовувати злочини проти громадської безпеки від інших злочинів. Наявність потерпілого у злочинах проти громадської безпеки не виключає, а навпаки передбачає наявність певних потерпілих від цих злочинів, якими можуть бути фізичні особи, тому що більшість посягань на громадську безпеку призводить чи може призвести до заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини, власності фізичних осіб та ін. Іноді на окремих потерпілих законодавець прямо вказує, визначаючи той чи інший злочин проти громадської безпеки. У цих випадках вони виступають як обов'язкова ознака складу таких злочинів [11, с. 63].

Отже, у теорії кримінального права панівною є думка, що потерпілим від злочину є окремі індивіди (учасники суспільних відносин), тобто фізичні особи (громадяни) з притаманною їм структурою, яка включає три обов'язкові елементи: 1) соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо); 2) соціальні ролі особи (сукупність видів її діяльності в системі суспільних відносин як громадянина чи члена трудового колективу); 3) морально-психологічна характеристика (ставлення особи до соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує) [12, с. 13; 2, с. 40].

Як ми бачимо, дефініція, розуміння та елементи потерпілого як ознаки об'єкта злочину в науці кримінального права досить подібні, чого не можна сказати про таку характеристику потерпілого, як його ознаки. Так, Т.І. Присяжнюк визначає певні ознаки потерпілого, а саме: 1) стан фізичної особи; 2) властивість бути об'єктом загальнопревентивної дії кримінального закону; 3) здатність відчувати захищеність КК та її втрату; 4) безпосереднє спричинення злочином шкоди або загроза заподіяння такої шкоди; 5) свідоме чи ні сприйняття органами чуття зменшення або

втрати майнових чи немайнових благ, переживання з цього приводу; 6) здатність потерпілого впливати на кримінально-правові наслідки вчинення злочину [8, с. 182–183]. Натомість А.А. Музика та Є.В. Лашук визначають дещо інші ознаки потерпілого: 1) біологічні, що характеризують його як людину (певний вік, стать, стан здоров'я); 2) соціальні, що визначають соціальний статус потерпілого; 3) юридичні – характеризують потерпілого у кримінально-правовому аспекті (наявність злочинного діяння, вчиненого з приводу певної людини та (або) якій цим діянням завдається істотна шкода або створюється загроза її заподіяння; наявність мети вчинення злочину саме з приводу певної людини; форма законодавчого визначення аналізованого поняття; факультативність ознаки «потерпілий від злочину» (не є обов'язковою для всіх складів злочинів); «підпорядкованість» потерпілого від злочину об'єкта посягання [9, с. 85–86].

Із метою дослідження потерпілого у злочинах проти громадської безпеки пропонується його аналіз за такою класифікацією злочинів вказаної категорії, а саме: 1) *злочини, пов'язані з діяльністю злочинних організацій* (ст. ст. 255–257, 258³, 260 КК); 2) *злочини, пов'язані з тероризмом* (ст. ст. 258–258², 258⁴, 258⁵; 259, 266 КК); 3) *злочини, що порушують правила поводження з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку* (ст. ст. 262–265¹, 267–269); 4) *інші злочини проти громадської безпеки* (ст. ст. 261, 270, 270¹).

Так, у злочинах, пов'язаних із діяльністю злочинних організацій (ст. ст. 255–257, 258³, 260 КК) жодна із вказаних норм не містить вказівку на потерпілого. Отже, злочинам цієї групи потерпілий як обов'язкова ознака складу злочину не притаманна. Щодо *злочинів, пов'язаних з тероризмом* (ст. ст. 258–258², 258⁴, 258⁵; 259, 266 КК), то ч. 3 ст. 258, ст. 258¹ вказують на потерпілого, яким виступає так званий загальний потерпілий (про нього мова йтиме дещо нижче) – фізична особа, якій злочином завдано шкоду. *Злочини, що порушують правила поводження з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку* (ст. ст. 262–265¹, 267–269) передбачають наявність потерпілого у ст. 264, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265¹, ст. 267, ч. 3 ст. 267¹, ст. 269 КК. Знову ж таки мова йде про загального потерпілого. І остання підгрупа – *інші злочини проти громадської безпеки* (ст. ст. 261, 270, 270¹), у ст. ст. 270, 270¹ КК також мова йде про потерпілого. Злочин, передбачений ст. 270 КК, визначає як потерпілого особу, якій заподіяно шкоду здоров'ю або яка загинула (загальний потерпілий). У діянні, вказаному у ст. 270¹ КК, на думку Н.О. Сербіної, потерпілими є фізичні та юридичні особи, держава, інші соціальні утворення, суспільство загалом, яким заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду [13, с. 11]. Хоча, на нашу думку, з урахуванням вищевикладених позицій науковців і власних висновків, визнавати державу, інші соціальні утворення, суспільство потерпілим не можна. Юридична особа може бути потерпілим від злочину, відповідно до положень КПК, лише у випадку заподіяння їй майнової шкоди. Підтвердження зазначеного ми отримали в результаті проведеного опитування практичних працівників Національної поліції України, з яких 58,7% відзначили, що потерпілими у злочинах проти громадської безпеки є виключно фізичні та юридичні особи (у разі спричинення останнім матеріальної шкоди), а 68,3% вказали, що не можна вважати потерпілими від злочинів проти громадської безпеки соціальні об'єднання, державу та суспільство в цілому.

Висновки. Характеризуючи потерпілого від злочинів проти громадської безпеки, ми визначили, що ним є фізична особа, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій завдано майнової шкоди. Держава, суспільство чи інше соціальне утворення, які виступають учасниками суспільних відносин, що є об'єктом злочинів проти громадської безпеки, не можуть визнаватися потерпілими від злочинів цієї групи. Такий висновок ґрунтується на тому факті, що вказаним об'єднанням не притаманні загальні ознаки потерпілого: відсутність впливу превенції, відсутність можливості втрати захищеності нормами КК, відсутність особистої потреби та зацікавленості у відшкодуванні спричиненої шкоди.

У злочинах проти громадської безпеки потерпілий як обов'язкова ознака складу злочину притаманна в ч. 3 ст. 258, ст. 258¹; ст. 264, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265¹, ст. 267, ч. 3 ст. 267¹, ст. 269, ст. 270 КК, та відсутні посилання на потерпілого в інших.

Список використаних джерел:

1. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Х. : Кроссрод, 2008. – 364 с.
2. Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана политических, гражданских и иных конституционных прав и свобод человека и гражданина в России / А.Н. Красиков. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 2000. – 104 с.
3. Квашис В.Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений / В.Е. Квашис. – М. : NOTA BENE, 1999. – 78 с.
4. Гаджиева А.А. Понятие потерпевшего в уголовном праве: проблемы, дискуссии, обсуждение / А.А. Гаджиева // Государство и право. – 2006. – № 4 – С. 106–112.
5. Карпушин М.П. Уголовная ответственность и состав преступления / М.П. Карпушин, В.И. Курляндский. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 74–76.

6. Никифоров Б.С. Объект преступления / Б.С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.
7. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочинів в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Микита Валерійович Сенаторов. – Х., 2005. – 215 с.
8. Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Тетяна Іванівна Присяжнюк. – К., 2006. – 214 с.
9. Музика А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : [монографія] / А.А. Музика, Є.В. Лашук. – К. : ПАЛІВОДА А.В., 2011. – 192 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page2?text=%EF%EE%F2%E5%>.
11. Осипова Н.П. Відповідальність за злочини проти громадської безпеки у вимірі прав людини / Н.П. Осипова // Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України : матер. міжнар. наук.-практ. семінару (1–2 жовтня 2003 р.). – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 63–66.
12. Джу́жа О.М. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти) : [навч. посіб.] / О.М. Джу́жа, Є.М. Моїсеєв – К., 1994. – 176 с.
13. Сербіна Н.О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.О. Сербіна. – К., 2015. – 22 с.